

Irodalomtörténeti adatok a Zsoltárok könyvéhez

A Zsoltárok könyve az ótestamentumi héber líra legszebb és leggazdagabb irodalmi gyűjteménye. „Aki erkölcsösen akar élni” – írja Athanasius (295–373) – és a Megváltó földi életét akarja megismerni, annak először a zsoltárokat kell elolvasnia, hogy szeme előtt legyen a lélek helyes magatartása, és hogy a szavak elolvasása által alakítsa és építse önmagát”.¹

A zsoltárok anonim lírai alkotások, abban a sémi lelkületben és szellemiségben jöttek létre, amely a kortól és történelmi adottságtól függetlenül sohasem veszítette el a költői érzékét, mely mindig nyitott maradt az esztétikum felé, s a legdrámaibb valóságot is csodálatos zenévé tudta varázsolni. Ezekben a költeményekben benne van egy egész népnek a szíve. Ha az egyén szólal meg, mellette van a közösség, s ha a gyülekezet emeli fel szavát, ott van az egyén mint közösségi tag, aki problémáival belesimul a lírai kép nagy összhangjába.

A zsoltárokból a legtökéletesebb hangszereléssel szólalnak meg az embert érintő egyetemes kérdések. Fájdalom és szenvedés, gyász és veszteség, valamint öröm és magasztalás, ujjongás és dicsérés szövi át a költői képeket, s tölti meg tartalommal a sajátos héber nyelvi kifejezési formákat. A költemények fájdalma azonban nem lezárt tragikus kép, amiként nem öncélú, és nem mesterséges az öröm sem. Az ótestamentumi ember ezekben az énekekben mindig JHVH előtt áll, mindig nyitott a menny felé, és fogékony az onnan jövő reflexiókra. Ezzel magyarázható az, hogy nemcsak a kereszténység előtti kor, hanem maga a kereszténység is olyan nagy előszeretettel vette elő a zsoltárokat, s építette be őket a maga istentiszteletébe, liturgiájába, éneklésébe, imaéletébe és igehirdetésébe.

A mennyeknek ez a jelenléte kiemeli a zsoltárokat a profán költészet sorából, s kultuszivá, pontosabban JHVH-szerűvé teszi őket. Ebben a JHVH-szerűségben a

---

¹ Sieben, Herman-Joseph: Athanasius über den Psalter: Analyse seines Briefes an Marcellinus. In: *Theologie und Philosophie* 48 (1973), 157 (157–173).

zsoltárok a héber tradíciók nagy találkozási helye, a dávidi, a sioni, a láda és más történelmi gyökerű hagyomány lírai szintézise, amelyben nemcsak teológiai reflexiók és bölcséleti tételek kerülnek előtérbe, hanem az egész üdvtörténet a maga költőivé fogalmazódott realitásával.

A Zsoltárok könyve irodalmi alkotás, amelyben az irodalom a maga módszereit, metodikáját, formáját és stiláris jellegzetességeit kínálja fel a formán és sablonon túlmutató lényeg, a hit kifejezésére és annak esztétikai megfogalmazására. Jelen tanulmány ezzel a felkínált irodalmi jellegzetességgel és sajáttal akar foglalkozni, tehát a zsoltárok irodalomtörténetével, azokkal a kérdésekkel, amelyek felvetődnek valamely irodalmi alkotás műelemzése során, de főleg a prédikációra néző exegézis keretében.

Az ilyenyszerű izagógikai vizsgálat részekre bontja és érthetővé teszi a műfaji ruhát, amelybe a gondolat beleöltözik a közlés pillanatában, feltárja azt az epikai háttérret, amely legyen történelmi esemény, vagy kultuszi momentum, érthetővé teszi az epikából a lírába való átlépést és a lehetőségekhez mérten időrendi sorrendbe állítja azokat az eseménytöredékeket, amelyek célt szabtak a lírai megfogalmazás számára. Ilyenképp a dolgozatban a vizsgálat tárgyává tesszük a gyűjtemény nevét, szerkezetét, az egyes részgyűjtemények kanonikus helyét és a keletkezési kort.

1. A gyűjtemény neve

A 150 zsoltárból álló gyűjtemény a héber kánon Kötubím (כְּתוּבִים) csoportjának első irata.² (Zsoltárok, Példabeszédek, Jób, Énekek Éneke, Ruth, Sirmak, Prédikátor, Eszter, Dániel, Ezsdrás, Nehémiás, Krónikák két könyve). A Talmud viszont Ruth könyvét helyezi az első helyre, s csak utána említi a Zsoltárok könyvét. Az egyes bibliai könyvek kánoni helyét illetően azonban nem a Talmud, hanem az őskeresztyéni kor álláspontja a mérvadó. Luk 24,44 mint bibliai dokumentum beszél a kánon hármasságáról: νόμος, προφῆται és ψαλμοί, ami megfelel a héber תּוֹרָה, נְבִיאִים, כְּתוּבִים beosztásnak. Ebben az újtestamentumi felsorolásban a Zsoltárok név a Kötubím (כְּתוּבִים) név helyett szerepel, ami azt jelenti, hogy Kötubím első könyve a Zsoltárok kanonikus gyűjteménye.

---

² Kecskeméthy István: Bevezetés az OT-ba, Kolozsvár, 1909–1910, a Teológus Kör kiadása, 13.

A gyűjtemény neve: **הַלְלִים** (הַלְלָה), vagy apokopált formában: **הַלְלִים**. Ezt a könyvcímet az egyházatyák fonetikusán írják át anélkül, hogy fogalmi vagy tartalmi jelentését visszaadnák. Pl. Hippolytos a *σεφερ θελειμ*, Eusebeius a *σεφερ θιλειν* és Hieronymus a *σεφερ θαλλιν* formát használják.³

A **הַלְלִים** a nőnemű **הַלְלָה** névszó többes számú hímnemű alakja. Jelentése „dicséret, magasztalás, hálaadó ének” (vö. **לָלַל** „örvendeni, dicsérni, ujjongani”), s mint felirat csak Zsolt 145,1-ben fordul elő. A **הַלְלָה** tulajdonképpen a himnuszt mint irodalmi műfajt jelöli, s a nyelvtani szabályok szerint többes száma nem **הַלְלִים**, hanem **הַלְלָה**. Tehát a könyvcím helyes fordítása „Himnuszok” vagy „Himnuszok könyve”.

Az irodalomtörténeti kutatás azonban megállapítja, hogy nem minden kanonikus zsoltár himnusz. A gyűjtemény tartalmaz panaszéneket, tanító költeményt és még számos más műfajú éneket. Azonban függetlenül a tartalomtól és a mondanivaló kifejezési, stiláris sajátosságaitól minden műfajnak, vagyis minden zsoltárnak himnikus célja van. Ha ezt a himnikus célt tartjuk szem előtt, akkor a **הַלְלָה** megjelölés helyes. Mindazonáltal nyelvtanilag szokatlan és szinte érthetetlen a hímnemű többes számú forma használata. A szó alapjelentésétől függetlenül ez a nyelvtani rendet felbontó többes szám az összgyűjteményt jelöli, vagyis a kanonikus könyvet. Abból a korból származik, amikor a zsoltárok már a második templom gyülekezetének énekeskönyvét jelentették. A **הַלְלִים**, tehát az énekgyűjtemény „exkluzív elnevezése”,⁴ s nem a könyv tartalmára, hanem annak kultikus használatára utal.

A **הַלְלִים**-nél régebbi zsoltárnév a **הַלְלָה**, amely azonban nem az egész gyűjteményt, hanem csak részgyűjteményt jelöl. Zsolt 72,20-ban olvassuk: „Itt végződnék Dávidnak, Isai fiának könyörgései.” Ezt a régebbi gyűjteménycímet a Septuaginta helytelenül *οἱ ὕμνοι*-nak, vagyis „himnuszok”-nak fordítja. A **הַלְלָה** jelentése „imádság”, pontosabban panaszt, kérést tartalmazó imádság (Klage- und Bittgebet) vagy másokért mondott imádság (Fürbitte, vö. Zsolt 109,4). A **הַלְלָה** szó a **לָלַל** „kérni, könyörögni” igéből származik. Annak ellenére azonban, hogy a redaktorok a Zsolt 1–72 részgyűjteményt *Imádságoknak* nevezik, a gyűjtemény számos

³ Delitzsch, Franz: *Biblischer Kommentar über die Psalmen*. Leipzig 1873, 5.

⁴ Kraus, Hans-Joachim: *Psalmen* (Biblischer-Kommentar Altes Testament XV/1). Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn 1978, 1.

zsoltára (pl. Zsolt 1; 2; stb.) műfajilag, forma és stílus szempontjából nem imádság. De mégis helyes a redaktori megjelölés, ha figyelembe vesszük Franz Delitzsch⁵ megállapítását, hogy „az imádság egyenes és páratlan Istenre nézés, a lélek elmélyedése a rá gondolásban”. Melyik zsoltár nem ilyen páratlan és egyenes Istenre nézés? Ha pedig mindegyik az, akkor mindegyiket lehet imádságnak nevezni még akkor is, ha vétünk a formatörténeti kutatás ellen. Tehát míg a תהלהים a 150 zsoltárt mint énekeskönyvet jelöli, addig a תפלה mint korábbi gyűjteménycím imádságyűjteményt, imádságoskönyvet jelent⁶.

E két elnevezésen kívül ismert még a קומה megnevezés is, amely azonban csak egy-egy éneket jelöl, nem egy kanonikus vagy részgyűjteményt. A קומה megnevezés 57-szer fordul elő a Zsoltárok könyvében, s minden esetben olyan éneket jelent, amelyet húros hangszer kíséretében énekeltek. (A קומה ige jelentése „tépni, húzogatni, rángatni; hangszeren játszani”). Érdekes, hogy a három zsoltárt jelölő elnevezés közül a görög fordítások ezt a harmadik nevet, vagyis az egyes zsoltárokat jelölő קומה-t vették alapul. A Septuaginta Alexandriai kódexében a Zsoltárok könyvének neve ψαλτήριον, amelynek jelentése (Suidas szerint) megegyezik a νάβλα vagy νάυια szavakéval, amelyek a héber נבל (zsidó-arámi נבל) „hárfa, húros hangszer”⁷ átírásai. Más Septuaginta kéziratok azonban a ψαλμοί megjelölést használják, amelyekkel az Újtestamentumban is találkozunk (vö. Lk 20,42 és Ap-Csel 1,20: ἐν βίβλῳ ψαλμῶν „a Pszalmosok könyvében”). A ψαλμός nem más, mint a קומה görög fordítása. Ilyenképp a „Zsoltárok könyve” jelentése „húros hangszer kíséretében előadott énekgyűjtemény” (ψάλλειν = „húrokat pengetni, lantozni, citerázni”).

2. A könyv szerkezete

A héber kanonikus zsoltárkönyv szám szerint 150 zsoltárt tartalmaz. A Septuaginta görög fordítás azonban eggyel többet, vagyis 151-et. A felosztásban eltérések vannak, amelynek az az oka, hogy a görög fordítók hol összevontak, hol részekre tagoltak egyes énekeket. Pl. Zsolt 9 és 10 a Septuagintában Zsolt 9-ként

---

⁵ Delitzsch, Franz: i. m., 5.

⁶ Kraus, Hans-Joachim: i. m., 3; Baethgen, F: *Die Psalmen*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen,³1904, 1.

⁷ Baethgen, F.: i. m., 1; De Wette, Wilhelm M. L.: *Die Psalmen*. J. C. B. Mohr, Heidelberg, 1829, 1.

szerepel, míg a héber Zsolt 114 és 115 a görögben Zsolt 113-ként jelenik meg. A Zsolt 116-ból és 147-ből két-két zsoltár lett a Septuagintában: héber Zsolt 116,1–9 = LXX Zsolt 114; héber Zsolt 116,10–19 = LXX Zsolt 115; héber Zsolt 147,1–11 = Zsolt 146; héber Zsolt 147,12–20 = LXX Zsolt 147. A héber kánonban nem szerepel a Septuagintában található 151. zsoltár, amely a felirat szerint Dávid és Góliát küzdelmével kapcsolatos, de amely tulajdonképpen nem más, mint 1Sám 16,1–13 és 1Sám 17 pszeudoepigráf darabja,⁸ ἔξωθεν τοῦ ἀριθμοῦ „számon felüli” jelzéssel.

A héber gyűjtemény, tehát a 150 zsoltár szerkezetileg öt םִי־רִבְּרִבְּ-ra, azaz könyvre tagolódik. Karei Jerocham Kr. e. 950-ban a תִּכְרַחֲמִי „tekercs” jelölést használja a könyv kifejezés helyett.⁹ Ez az öt könyv, vagy tekercs a következő:

1. könyv: Zsolt 1–41
2. könyv: Zsolt 42–72
3. könyv: Zsolt 73–89
4. könyv: Zsolt 90–106
5. könyv: Zsolt 107–150

Az ötös beosztást az egyes könyvek záró doxologikus mondatai jelzik, amelyek az illető könyvek kultuszi használatára utalnak (H. Seidel). Míg az első négy könyv esetében szinte kézzelfogható a doxologikus mondat redaktori jelölése, addig az ötödik könyv végén ez a doxológia elmarad. Ezért több kutató, mint pl. Franz Delitzsch és Hans Seidel¹⁰ az ötödik könyvet tekintik hivatalos istentiszteleti gyűjteménynek. Hans-Joachim Kraus azonban a Zsolt 150,6-ot az ötödik könyv doxológiájaként értelmezi, ami megteremti az ötös liturgikai egységet.¹¹ Viszont ha Krausnak nincs igaza, ha az ötödik könyv nem a Zsolt 150,6-tal záródik, hanem Zsolt 135,21 doxológiájával („Áldott az Úr a Sionon, aki Jeruzsálemben lakozik!”), akkor felmerül a következő izagógikai kérdés: redaktori adalék-e a Zsolt 136–150 részgyűjtemény, vagy sem. Ha igen, akkor milyen céllal, s mikor került be a kánonba? Ez azonban olyan kérdés, amelyet még válasz nélkül hagy az eddigi

---

⁸ Baethgen, F.: i. m., 111.

⁹ Seybold, Klaus: *Die Psalmen* (Handbuch zum Alten Testament I/15). J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1996, 2–12.

¹⁰ Seidel, Hans: *Auf den Spuren der Beter. Einführung in die Psalmen* (Arbeitsbücher für die Aus- und Weiterbildung kirchlicher Mitarbeiter). Evangelischer Verlagsanstalt, Berlin, 1980.

¹¹ Kraus, Hans-Joachim: i. m., 8.

zsoltárkutatók. Az ötödik könyv záródoxológiája Zsolt 150,6. De az is lehetséges, hogy a teljes 150. zsoltár az egész kanonikus gyűjtemény doxologikus zárórésze.

Az egyes könyveket záró doxológiák a következők:

1. Zsolt 41,14: „Áldott az Úr, Izraelnek Istene öröktől fogva mindörökké. Ámen. Ámen.”

2. Zsolt 72,19: „Áldott legyen az Ő dicsőséges neve mindörökké és teljék be dicsőségével az egész föld. Ámen.”¹²

3. Zsolt 89,53: „Áldott legyen az Úr mindörökké. Ámen. Ámen.”

4. Zsolt 106,48: „Áldott legyen az Úr, Izrael Istene örökkön örökké, és minden nép mondja Ámen. Dicsérjétek az Urat!”

5. Zsolt 150,6: „Minden lélek dicsérje az Urat! Dicsérjétek az Urat!”

A בְּרַךְ illetve יְהַלֵּל doxologikus kifejezések liturgikus elemek. A בְּרַךְ igét korábbi kutatók közül Franz Delitsch a „térdet hajtani” kifejezéssel hozza kapcsolatba („in genua procumbere”).¹³ Geseniusnál szerint a בְּרַךְ jelentése pī’elben „áldani, köszönteni, (Istent) dicsérni, magasztalni”, akárcsak a יְהַלֵּל pī’el imperativus forma. Az אֱמֵן „valóban, bizonyly”, egyfelől az előimádkozó zárószava, másfelől a gyülekezet válasza.¹⁴

A Zsoltárok könyvének ezt a Pentateuchossal rokon ötös felosztását már az egyházatyák is ismerték (Hieronimus, Eusebius, Nyssai Gergely, stb.). A kései Midrás Tehillim úgy magyarázza, hogy Mózes adta Izraelnek a Törvényt öt könyvét, Dávid pedig azt az öt könyvet, amely a zsoltárokban van.¹⁵ J. Dahse szerint a zsoltárok ötös felosztása a Pentateuchosnak megfelelően történt, hogy mikor Mózes öt könyvét olvassák az istentiszteleten, rendelkezésre álljon a megfelelő énekanyag is.¹⁶ R. Hallo pszichológiai érveket keres az ötös felosztás magyarázására. Az ember imádsága az ember létének korlátozottságából és merevségéből indul ki, s jut el a lelket felemelő magasztaló énekig. Az imádságnak ez a lenről elinduló

---

¹² A 2. könyv záróverse a 20. vers: „Itt végződnék Dávidnak, az Isai fiának könyörgései.” Ez azonban csak utóirat, mint 2Sám 8,16–18; 20,23–26; 1Kir 8,8; 2Krn 5,9, azaz redaktori megjegyzés, amolyan széljegyzet.

¹³ Delitsch, Franz: i. m., 132.

¹⁴ Gese, Harmut: *Vom Sinai zum Zion. Alttestamentliche Beiträge zur biblischen Theologie*. Kaiser Verlag, München, 1974, 163.

¹⁵ Gese, Harmut: i. m., 159; Buber, S.: *Midras tehillim*. Wilna, 1891, 3.

¹⁶ Vö. Kraus, Hans-Joachim: i. m., 17.

és felfele tartó útja fedezhető fel az öt könyvben.¹⁷ Más magyarázatot keres Franz Delitzsch. Szerinte az egyik könyvet záró, a másik könyvet kezdő zsoltár tartalmi és stiliztikai azonosságában és rokonságában kell keresni a könyvek közötti logikai kapcsolatot.¹⁸

A részletes műfaji és formatörténeti vizsgálódás során felfedezhető viszont, hogy különböző zsoltárokban más és más az énekek száma, különböző tematikájú és műfajú zsoltárok szinte irodalmi analógia nélkül kerülnek egymás mellé, sem az egyes könyvek között, sem a könyveken belül nem érvényesíthető semmilyen pszichológiai vagy kultuszfenomenológiai szempont, sőt még a szerzők megjelenésében sincs időrendi következetesség.

A zsoltárok ötös felosztása tehát nem a Pentateuchos fotokópiás másolata. Itt egy hosszas irodalmi előállási folyamatról van szó, amely nem más, mint a héber líra történetének egyik lényeges szakasza. S hogy mégis öt könyvről van szó, s nem többről, és nem kevesebbről, azt talán kánontörténetileg magyarázhatjuk. Az ötös felosztás nem pentateuchosi sablon, hanem csak utalás Mózes öt könyvére, vagy inkább ennek olvasási ciklusaira. Ezzel az utalással az egyes énekes céhek, s később a kánoni tekintélyt akartak szerezni olyan zsoltároknak is, amelyek eredetileg nem tartoznak bele a dávidi gyűjteménybe.¹⁹

3. Gyűjtemények a kanonikus könyvben

A Talmud szerint Dávid király a zsoltárok könyvének szerzője és szerkesztője.²⁰ Az egyházatyák szerint (Hieronimus, Eusebius, Hippolytos) Ezsdrás végezte el a könyvek redaktori munkáját a babiloni fogság után. Azonban ezek közül egyik igazógikai megállapítás sem helyes. A Zsoltárok könyvének gyűjteménye nem egy ember munkája, de még nem is kortárs munkaközösségé. A Zsolt 72,20 széljegyzete azt igazolja, hogy az illető redaktor nem ismeri a Zsolt 73–150 gyűjteményt. Tehát Zsolt 73–150 esetében más redaktornal kell számolnunk.²¹

---

¹⁷ Gunkel, Hermann – Begrich, Joachim: *Einleitung in die Psalmen: Die Gattungen der religiösen Lyrik*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1933, 435–436.

¹⁸ Vö. Gunkel, Hermann – Begrich, Joachim: i. m., 436.

¹⁹ H. Gese, uo., 160. o.

²⁰ De Wette, W. M. L.: i. m., 20.

²¹ Baetghen, F.: i. m., XVI.

Hasonlóképpen több szerkesztőt feltételeznek az ún. duplum-szövegek is. Pl. a Zsolt 14 variánsa a Zsolt 53; a Zsolt 70,2–5 azonos a Zsolt 40,14–18-cal; a Zsolt 108 a Zsolt 57,8–12 és Zsolt 60,7–14 egybeszerkesztése. Továbbá különböző korhoz és főleg különböző iskolához tartozó szerkesztőkről van szó azoknál a zsoltároknál, amelyek Istent יהוה-nak, illetve יהוה-ל-אלהים-nek nevezik. Pl. Zsolt 14-ben Jahvéról van szó, de a tartalmilag hasonló Zsolt 53-ban már Elohimról. Az 1. könyvben az Elohim név 15-ször, a Jahve név 272-szer fordul elő, a 4. könyvben Elohim egyszer sem, Jahve 103-szor, az 5. könyvben Elohim 7-szer, Jahve 236-szor. A 2. könyvben Elohim 164-szer, s Jahve csak 30-szor. A Zsolt 42–83 pedig csak az Elohim nevet használja.²²

A Zsoltárok könyvének ötös felosztása kései redaktori munka. A részletes filológiai elemzés megállapítja, hogy a sokat csiszolt, alakított, bővített és kultikus szempontok szerint tökéletesített gyűjteményben tulajdonképpen nem öt könyv található, hanem számos, kisebb-nagyobb, régebbi és korábbi ún. részgyűjtemény.

1. Gyűjtemény

A legrégebbi ún. ősgyűjtemény az első 7177 zsoltárcsoport, a Zsolt 3–41. A zsoltárok elrendezésében semmilyen logikai elvet sem fedezhetünk fel, viszont az egész gyűjtemény belső ismérve, hogy mind egyéni zsoltárokat tartalmaz. Ebben az egységes gyűjteményben látszólag betoldás a Zsolt 33, amelynek nincs felirata. Ennek a részgyűjteménynek rendeltetése: áhítatos vagy imádságoskönyv az egyén lelki épülésére.²³ Franz Delitzsch ehhez az ősgyűjteményhez kapcsolja a Zsolt 42–72-t is.²⁴ Ez azonban téves, mert a Zsolt 41-et követően a zsoltárok egészen más szempontok szerint rendeződnek.

Hogy ennek az ősgyűjteménynek az összeállítója Salamon király lenne, olyan irodalomtörténeti kérdés, amelyre nemleges választ adhatunk. A formatörténeti kutatás megállapítása szerint csak azt fogadhatjuk el tudományos tényként, hogy a Zsolt 3–41 gyűjtemény tartalmazza a legrégebbi zsoltárokat. A Zsolt 2, mint az ősgyűjtemény bevezetője, redaktori hozzátoldás, akárcsak az egész kanonikus gyűjteménynek szánt bevezető, a Zsolt 1. Ez a két bevezető a Tóráról és a

²² Sellin, Ernst: *Einleitung in das Alte Testament*. Quelle und Meyer, Leipzig 1929, 128–135.

²³ Fohrer, Georg: *Das Alte Testament: Einführung in Bibelkunde und Literatur des Alten Testaments und in Geschichte und Religion Israels*. Gütersloher Verlagshaus, Mohn, 1977.

²⁴ Delitzsch, Franz: i. m. 11.

Messiásról szól, ami azt fejezi ki, hogy a gyülekezet a törvényen és a prófétákon épül fel.²⁵

2. Gyűjtemény

A könyv szinte a legterjedelmesebb gyűjteménye a Zsolt 42–83. Mivel a gyűjtemény az אֱלֹהִים nevet használja, és nem a יהוה nevet, ezért ezeket a zsoltárokat elohista zsoltároknak nevezzük. A név használata a fogság utáni kor teológiai gondolkodására és a hivatalos redakció munkájára vall. Ex 20,7; Lev 19,12 és 24,11–16 értelmében a fogság utáni korban (Kr. e. 539 után) egyre inkább kerülték a Jahve név használatát, kiejtését. Vespasianus korában pl. csak a főpap ejtette ki a tetragramot, s azt is csak egy évben egyszer. Viszont ha ennek értelmében az elohista-zsoltárokat egységes gyűjteményként kezeljük (így pl. C. Westermann és H. Gunkel), akkor mivel magyarázható az, hogy a Zsolt 120–134-ben, az ún. laikus gyűjteményben (F. Baethgen) is az Elohim név szerepel? Kétségtelenül igaza van G. Fohrernek és H. Seidelnek, amikor azt mondják, hogy az elohista zsoltárok nem alkotnak gyűjteményt.²⁶ Maga az anyag több gyűjteményből áll, s hogy ezekben az Elohim név szerepel, azzal magyarázható, hogy a fogságból hazatérők hozták magukkal ezeket a gyűjteményeket abban a korban, amikor már teológiai gyakorlattá vált az Elohim név használata. Így érthető az is, hogy több duplumszövegben eltérő a névhasználat. Pl. a Zsolt 14 a Jahve nevet használja, de Zsolt 53-ban már az Elohim szerepel.

Az elohista zsoltárok tehát nem alkotnak egységes gyűjteményt. Három részgyűjteményből állnak: egy Koráh-, egy Aszáf- és egy újabb Dávid-gyűjteményből:

- a. Zsolt 42–45 – מִשְׁכִּיל
Zsolt 46 – שִׁיר
Zsolt 47–49 – מִזְמוֹר
- b. Zsolt 50; 73–83
Zsolt 50 – מִזְמוֹר
Zsolt 73–83 – מִזְמוֹר, מִשְׁכִּיל, שִׁיר
- c. Zsolt 51–72
Zsolt 52–55 – מִשְׁכִּיל

---

²⁵ Baethgen, F: i. m. XIX.

²⁶ Seidel, Hans: i. m., 61.

Zsolt 56–60 – מִכְתָּם

Zsolt 62–65; 67–68 – מִזְמוֹר

Zsolt 72 – לְשׁוֹלֵמָה

A Zsolt 84–89 részgyűjtemény nem tartozik szorosan az elohista zsoltárokhoz, inkább a gyűjtemény függelékeként tekinthető (G. Fohrer). Egyes kutatók szerint a Zsolt 90 és a Zsolt 91 is ehhez a függelékhez tartozik (H.-J. Kraus)²⁷.

3. Gyűjtemény

Ha a Zsolt 90–91-t nem függeléknek tekintjük, akkor a harmadik nagy gyűjteményegység a Zsolt 90–149, amely négy kisebb részgyűjteményből áll:

- a. Zsolt 90–99: monotisztikus himnuszgyűjtemény, vagy más irodalmi megjelöléssel: „Jahve-málak (יְהוָה מְלִיכָה) himnuszok gyűjteménye”. Claus Westermann szerint trónra lépési zsoltárok gyűjteménye.
- b. A Zsolt 101; 103; 108–110; 138–145 a harmadik Dávid-gyűjtemény (דָּוִד) egyes töredékeiből áll.
- c. A Zsolt 104–106; 111–117; 135; 146–149 a Halleluja-zsoltárok (הַלְלוּ יְהוָה) gyűjteménye.
- d. A Zsolt 120–134 a „Grádicsok éneke” vagy a „Zarándokok éneke” gyűjtemény (שִׁיר הַמַּעֲלֹת).

A kanonikus gyűjtemény prologusának tekinthető a Zsolt 1 a maga tanítói, didaktikus hangvételével arra utal, hogy a gyűjtemény egybeszerkesztési célja a tanítás. A clausula viszont, a Zsolt 150, hangszeres kísérettel történő éneklésről beszél. Ilyenképp a 150 kanonikus zsoltár énekeskönyv, mégpedig a fogság utáni gyülekezet énekeskönyve.

4. A könyv keletkezési kora

A zsoltárok keletkezési korát illetően beszélhetünk egy alsó és egy felső határról. Az alsó határ az a kor, amelyben az egyes a gyűjtemények már együtt vannak, s a redaktori munka következtében egységet alkotnak. A felső határ azonban elmosódik, szinte eltűnik a történelem homályában. Nemcsak azt nem lehet pontosan megállapítani, hogy mikor keletkeztek egyes énekek, hanem még az is

---

²⁷ Kraus, Hans-Joachim: i. m., 10–11.

nehézségekbe ütközik, hogy meghatározzuk azt a kort, amelyben a részgyűjtemények létrejöttek.

a. Az alsó határ

Itt azzal a kérdéssel kell foglalkoznunk, hogy mikor fejeződött be a Zsoltárok könyvének kanonizálása. A keletkezés alsó határának megállapítására a következő irodalmi és kortörténeti dokumentumokat vesszük figyelembe:

- (1) A LXX görög zsoltárfordítása feltételezi a héber kánon létezését. Ez a fordítás kb. Kr. e. a 2. században készült el, pontosabban Kr. e. 157 előtt, mert akkor már kész a Kötübímhöz tartozó Krónikák könyvének görög fordítása is.²⁸ Ilyenképp a zsoltárfordítás már Kr. e. 200 előtt elkészülhetett.
- (2) Jesus Sirach könyvének prológusában (Sir 1,1) a szerző beszámol arról, hogy Kr. e. 132-ben Egyiptomba megy, és ismer egy háromrészes ótestamentumi kánont, amelyet már a nagyapja is olvasott. Ha tehát unokáról van szó, akkor a nagyapa korát kb. Kr. e. 190-re tehetjük. Ez azt jelenti, hogy már Kr. e. 190 előtt kész volt az a kánon, amelybe a Zsoltárok könyve is beletartozott.
- (3) A Kr. e. I. században, 63–30 között keletkezett a Salamon zsoltárgyűjtemény. Ennek létrejötte és gyűjteménybe foglalása feltételezi a kanonikus zsoltárkönyv lezárását, mert másképp érthetetlen lenne, hogy a Salamon zsoltárok miért nem kerültek be a kanonikus gyűjteménybe.²⁹
- (4) A Makkabeusok korában is keletkeztek zsoltárok. Számos kutató a kanonikus zsoltárok egy részét is makkabeusi zsoltárnak tekinti (pl. még Kálvin is a Zsolt 44; 74; 79 makkabeusi eredetéről beszél, s a Makkabeusok könyve alapján magyarázza azokat). Viszont ennek kevés a valószínűsége, mert olyan zsoltárok, melyek Kr. e. 160 körül keletkeztek, Kr. e. 100-ban még nem emelkedhettek kanonikus tekintélyre. A kanonikus zsoltárok közül tehát egyik sem makkabeusi, ami azt jelenti, hogy a kanonikus zsoltárgyűjtemény Kr. e. 160 előtt már létezett.

---

²⁸ Gunkel, Hermann: i. m., 2.433.

²⁹ Szabó Xavér: *Salamon zsoltárai*. L'Harmattan, Budapest 2009, 14.

- (5) 1 Krón 16,8–36-ban Aszáf és az ő atyafiai zsoltárt énekelnek a ládának a szent sátorban történő elhelyezésekor. Ez a zsoltár nem más, mint Zsolt 105,1–15; 96,1–13 és 106,47–48 egybeszerkesztése. A Krónikák írója tehát nem ismeri a Zsoltárok könyvét, ami Kr. e. 300 körül már készen volt.
- (6) Kr. u. 1. században Alexandriai Philón már ismeri a kanonikus zsoltárkönyvet, s hasonlóképpen az evangélista is Lk 24,44 alapján.³⁰

A fentebb említett hat irodalmi és történelmi bizonyíték alapján kanonikus zsoltárkönyv keletkezésének alsó határát a Kr. e. 3. és 2. század fordulóján kell keresni. Keletkezési helye Jeruzsálem, ahol a Kr. e. 515-ben újjáépített templom istentiszteleti életében nagy hangsúlyt fektettek mind az éneklésre, mind a templomi zenére.

b. A felső határ

A Zsoltárok könyve keletkezésének felső határát nem lehet meghúzni, mert a zsoltárok nem úgy keletkeztek, mint általában más irodalmi termékek. Ezeket először énekeltek, vagy szájhagyomány útján továbbmondták, s csak jóval későbbi korban írták le, de nem a szerzők, hanem a gyűjtők és a redaktorok.

A vallástörténelmi párhuzamok, valamint a Zsoltárok könyvén kívül fennmaradt ótestamentumi lírai darabok, mint a vörös-tengeri ének (Ex 15,1–19), Mirjám éneke (Ex 15,21), Debóra éneke (Bír 5), Dávid király Saul és Jonathán halála feletti éneke (2Sám 1,18–27) azt igazolják, hogy a zsoltárköltészet mint líra jócskán megelőzi Dávid és Salamon irodalmi aranykorát. Viszont ma már nehéz megállapítani, hogy melyik az a zsoltár, amely korban megelőzi Dávidot, vagy melyik az, amelyik épp Dávid korából származik. Az is kétséges, hogy egyáltalán maradt-e fenn olyan zsoltár, amely erre a korra datálható. Julius Wellhausen szerint a zsoltárkutatásnak nem az a fő kérdése, hogy kanonikus könyvben van-e fogság utáni zsoltár, hanem az, hogy van-e benne fogság előtti korból származó?³¹ A kérdés jogos, viszont nem lehet rá azt felelni, hogy a gyűjtemény nem tartalmaz fogság előtti énekeket.

A Septuaginta a 7177 feliratú zsoltárokon kívül Dávidnak tulajdonítja még a Zsolt 33; 43; 67; 71; 91; 93; 99; 104; és 137 szövegeket is. A Zsolt 137 esetében Dávid

---

³⁰ Gunkel, Hermann: i. m., 437.

³¹ Vö. Baethgen, F.: i. m., IX.

mellett Jeremiás szerepel, mint szerző. A Zsolt 138; 146–148 esetében pedig Aggeus és Zakariás jelennek meg szerzőként. Hieronimus Cyprianushoz írt 139. levelében annak a szerzőnek tulajdonítja a felirat nélküli zsoltárokat, akiről a megelőző zsoltár feliratában van szó. Órigenész a Zsolt 91–100 esetében is vallja a mózesi szerzőséget. Mopsuestiai Theodoros Dávidot tekinti minden zsoltár szerzőjének. Chrysostomos számos zsoltárt makkabeusinak eredetűnek tekint. Kálvin a Zsolt 44; 74 és 79-et tekinti makkabeusi eredetűnek, míg Esrom Rudiger összesen 25 zsoltárról feltételezi ugyanezt. A Zsolt 1 és 2 esetében Hitzig a makkabeusi kor szerzőjét is megnevezi Alexander Jannai személyében.³²

A felsorolást és a különböző datálási próbálkozásokat lehetne folytatni (Olshausen, Duham, Ewald, Dillmann, Hupfeld, Bleck, Kecskeméthy, Gunkel stb.) anélkül, hogy egységes képet teremthetnénk. Kétség nem fér hozzá, hogy a héber líra története visszanyúlik a mózesi korig, virágkorát éli Dávid és Salamon uralkodása alatt (Kr. e. 10. sz), amikor nemcsak a költészet, hanem a prózáírás és főleg a bölcséleti irodalom is fellendül. A költészet virágzásának újabb korszakát jelenti Josafát (Kr. e. 872–848) és Ezékiás (Kr. e. 724–696) uralkodása (vö. 2Krn 17,7–9; 25; Ézs 38), valamint az írópróféták szolgálata (Ámos, Ézsaiás a Kr. e. 8. században), amikor a prófétai igehirdetés termékenyítőleg hat a lírára, és a líra a maga formanyelvével és stiláris jellegzetességével hat a próféciára (vö. Jónás 2; Ézs 12; Hab 3; stb.). Ezt az aranykort azonban követi a hanyatlás, a fogság előtti kevésbé termékeny kor. A fogság megszünteti a kultuszt, decentralizálja Izrael életét, viszont a fogság után, a második templom felépítése újratemti az istentiszteleti feltételeket. A kultusz újjászervezése pedig a költészet, az ének és az ún. *musica sacra* fejlődési lehetőségeit nyitja meg.

A zsoltárok keletkezésének felső határa esetében sokkal többről van szó, mint az egyes zsoltárok szerzőhöz kötött datálásáról. Ezzel a kísérlettel kapcsolatosan a feliratok nem adnak pontos választ. A feliratokban megjelenő ? prepozíció *nota genitivi*, vagy nem *nota genitivi* értelmezése ma már a zsoltárkutatás lezárt kérdése.³³ Hasonlóképpen tisztázott az egyes feliratok keletkezési kora is. Nem a zsoltár keletkezésének, hanem gyűjtésének korában jöttek létre, s ilyenképp olyan redaktori munkát jelölnek, amelyek alapján nehéz megállapítani a

---

³² Baetghen, F.: i. m., XIII.

³³ De Wette, W. M. L.: i. m., 13.

kérdéses felső határt. A feliratok többnyire arról az énekes céhről, csoportról és körről beszélnek, amelyekben a zsoltárok áthagyományozódtak.

A zsoltárok korának meghatározásánál számos filológiai, történeti és kultusztradíciói szempontot kell figyelembe venni. Figyelmen kívül hagyható a Dávid szerzősége és a dávidi kor ott, ahol a szöveg templomról beszél (pl. Zsolt 5; 63; 69; 138; stb.), ahol a zsoltár fogságról beszél (pl. Zsolt 14; 51; stb.), vagy ahol érezhető az arám szóhasználat és arám nyelvi fordulatok hatása, mert az arám nyelv térhódításával csak a Kr. e. 6. századtól számolhatunk. Viszont vitathatatlanul fogság előtti korról van szó, ahol a zsoltárok királyról beszélnek, ugyanis a fogság utáni kor király nélküli. Hasonlóképpen fogság előtti korról beszélhetünk olyan zsoltárok esetében, amelyekben az egyes tradíciók és motívumok kapcsolódnak a korban meghatározható bibliai könyvekhez (pl. az írópróféták művei).

A zsoltárok válogatása és egybegyűjtése több évszázados folyamat. Hogy a fogság előtti korban már léteztek énekgyűjtemények, azt igazolja a Zsolt 137,3: a zsidók nem akarják énekelni Sion énekeit az idegen földön. A fogságba menők magukkal vitték ezeket a gyűjteményeket, amelyek a fogság után visszakerültek Jeruzsálembe. A formatörténeti elemzések igazolják, hogy a Zsolt 3–41 gyűjtemény nagyon régi, tehát fogság előtti zsoltárokat tartalmaz. A 2Makk 2,13 szerint Nehémiás a fogság után könyvtárat alapít, s összegyűjti a királyok, a próféták és Dávid könyveit. Ha hitelt adunk ennek a tudósításnak, akkor azt mondhatjuk, hogy ebben a korban készült el az első zsoltárkönyv, amely olyan régi zsoltárokat tartalmaz, amelyeket a száműzöttek, vagy az otthon maradt kegyes zsidók mentettek át a fogság előtti korból³⁴

Fogságból hazahozott zsoltárokat tartalmaz az Aszáf-feliratú gyűjtemény is, hisz az ezsdraisi névkatalógus szerint Aszáf fiai, tehát az Aszáf énekes céh is a fogságból tért haza. Ehhez a korban második gyűjteményhez kapcsolódnak a Koráh fiainak zsoltárai, vagyis egy újabb gyűjtemény. Ez azonban jóval a fogság után történt, mert a hazatéréskor a Korahiták még nem szerepelnek az énekesek között.

---

³⁴ Kecskeméthy István: i. m., 521.

Következtetés

A Zsoltárok 4. és 5. könyve tartalmazza a legkésőbb létrejött gyűjteményeket, amelyekbe azokat a zsoltárokat vagy zsoltár csoportokat vették fel, amelyek kimaradtak az előbbi gyűjteményekből. Ennek igazolására Kecskeméthy István a Zsolt 84-et említi, amely tartalmilag beleillene a zarándokok énekeskönyvébe (Zsolt 120–134 gyűjteménye). Viszont a gyűjtemény redaktora kihagyta az említett zsoltárt, mert az már bekerült a kánonba mégpedig a Korahiták liturgikus könyvéből. Tehát mindaddig, míg a Zsoltárok könyve keletkezésének alsó határát megállapíthatjuk az említett irodalmi dokumentumok segítségével, a felső határ megállapítása esetében csak homályos választ adhatunk. Nyelvészeti, vallástörténeti, valamint kultusztörténeti szempontok alapján helyel-közzel meg tudjuk határozni azt a kort, amelyben az illető zsoltár, vagy részgyűjtemény létrejött, de biztos határvonalat nem húzhatunk. Miért? Azért, mert a költészet legalább olyan régi, mint maga a nép.